

Radosław Grabowski

Uniwersytet Rzeszowski

DYSFUNKCJONALNOŚĆ STOSOWANEJ KLASYFIKACJI KONSTYTUCJI ZE WZGLĘDU NA TRYB ICH ZMIANY NA PRZYKŁADZIE WSPÓŁCZESNYCH PAŃSTW EUROPEJSKICH

Problematyka zmiany konstytucji stanowi jedno z kluczowych zagadnień związanych z funkcjonowaniem ustaw zasadniczych oraz przekształcaniem ich treści. Każda konstytucja się zmienia, fakt ten nie budzi sporu, a w literaturze przedmiotu można spotkać wiele określeń służących rozróżnieniu tych zmian¹. Z reguły zróżnicowanie trybu zmiany ustaw zasadniczych jest przedstawiane jedynie schematycznie. Dowodzi tego typowy dla opracowań z dziedziny prawa konstytucyjnego podział konstytucji ze względu na tryb zmiany na „sztywne” oraz „elastyczne” („giętkie”).

Systematyzacji konstytucji, z uwagi na tryb ich zmiany dokonał XIX-wieczny badacz brytyjski J.B. Bryce. Zaproponował on podział konstytucji na: 1) elastyczne – których zmiana jest dokonywana z zastosowaniem trybu ustawowego, 2) sztywne – których zmiana wymaga zastosowania trybu szczególnego². Klasyfikacja ta została zaaprobowana przez doktrynę i jest z powodzeniem stosowana do dnia dzisiejszego, choć została poddana krytyce³. Ma jednak, jak każda dycho-
tomia, zaletę w postaci niskiego stopnia komplikacji, przez co spełnia swą rolę, szczególnie w nauczaniu prawa.

Za sprawą popularyzacji skali J.B. Bryce’a pojęcia konstytucji elastycznej oraz konstytucji sztywnej wydają się obecnie integralną częścią tak nauki, jak i nauczania prawa. Taki sposób klasyfikowania konstytucji, ze względu na tryb ich zmiany, można odnaleźć w dziełach uchodzących obecnie za klasyczne⁴, a także

¹ Zob. R. Grabowski, *Klasyfikacja konstytucji z uwagi na tryb ich zmiany*, [w:] *Zasady zmiany konstytucji w państwach europejskich*, red. R. Grabowski, S. Grabowska, Warszawa 2008, s. 13.

² J. B. Bryce, *Constitutions, Reprinted*, 2010, General Books, Memphis, Tennessee, USA.

³ C. Wheare, *Modern Constitutions*, 1966, s. 16, cyt. za R.R. Ludwikowski, *Prawo konstytucyjne porównawcze*, Toruń 2000, s. 34; L. Wolf-Philips, *Constitutions of Modern States*, 1968, s. VIII, cyt. za R.R. Ludwikowski, *Prawo konstytucyjne...*, s. 35.

⁴ Zob. H. Kelsen, *General Theory of Law and State*, translated by Anders Wedberg, The Lawbook

w opracowaniach najnowszych⁵. Pojęciami konstytucji elastycznych i sztywnych posługiwali się również liczni autorzy „klasycznych” polskojęzycznych opracowań z dziedziny prawa państwowego⁶. Podział ten jest stosowany przez współczesnych polskich konstytucjonalistów⁷.

Przyjęcie powszechnie uznawanych założeń J.B. Bryce’a powinno pozwolić na dokonanie podziału konstytucji na dwie grupy. Analiza, jaką prowadzę w niniejszym opracowaniu, obejmuje 45 współczesnych państw europejskich⁸. Wymaga to przeglądu tekstów konstytucji pod kątem oddzielenia konstytucji zmienianych w trybie ustawodawczym (elastycznych), od zmienianych w trybie kwalifikowanym (sztywnych).

1. Konstytucje zmieniane w trybie ustawodawczym

We współczesnej Europie jedynie nieliczne państwa nie wprowadziły jakichkolwiek różnic pomiędzy zwykłą procedurą tworzenia prawa, a procedurą służącą zmianie konstytucji. Spełniają one wymogi dychotomii J. B. Bryce’a, sformułowane dla konstytucji elastycznych.

Konstytucja Watykanu oddaje pełnię władzy w ręce głowy państwa, którą określa jako Najwyższego Kapłana – Suwerena Państwa Miasto Watykan⁹. Ar-

Exchange Ltd, 3 printing 2009, s. 265.

⁵ Zob. A. Busch, *The Grundgesetz after 50 years: Analysing Changes In the German Constitution*, „German Politics”, April 2000, t. 9, nr 1, s. 41-60; C. Bezemek, *Constitutional Core(s): Amendments, Entrenchments, Entrenities and Beyond Prolegomena to a Theory of Normative Volatility*, „The Journal Jurisprudence” 2011, s. 517 i n; D. Edward, *Thinking about Constitutions*, „Enlightening the Debate on Good Governance”, „European Essay” nr 34, s. 21., dostępne na stronie, http://mayapur.securesites.net/fedtrust/filepool/Essay_34.pdf; D. Edward, *Thinking about Constitutions*, „Enlightening the Debate on Good Governan- ce”, „European Essay” nr 34, s. 21., dostępne na stronie: http://mayapur.securesites.net/fedtrust/filepol/ Essay_34.pdf; P. Pasquino, *Classifying Constitutions: Preliminary Conceptual Analisis*, „Cardozo Law Review” 1999, t. 34, s. 1007.

⁶ Zob. W. Komarnicki, *Ustrój państwowy Polski współczesnej. Geneza i system. Reprint dzieła opublikowa- nego w Wilnie w roku 1937*, Kraków 2006, s. 436; E. Dubanowicz, *Rewizya konstytucji*, Poznań 1926, s. 19–24; K. Grzybowski, *Nauka o państwie. Część I*, Kraków 1949, s. 150; S. Rozmaryn, *Konstytucja jako ustawa zasadnicza Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej, Wydanie drugie zmienione i uzupełnione*, Warszawa 1967, s. 37–38; A. Burda, *Polskie prawo państwowe*, Warszawa 1969, s. 52–57.

⁷ Zob. B. Banaszak, *Prawo konstytucyjne*, wyd. 3, Warszawa 2004, s. 79; S. Bożyk, *Konstytucja jako podstawowe źródło prawa konstytucyjnego*, [w:] *Prawo konstytucyjne*, red. M. Grzybowski, Białystok 2009, s. 45; J. Galster, *Propedeutyka wiedzy o konstytucji*, [w:] *Prawo konstytucyjne*, red. Z. Witkowski, Toruń 2006, s. 46; L. Garlicki, *Polskie prawo konstytucyjne. Zarys wykładu*, Warszawa 2010, s. 32; E. Gdulewicz, W. Zakrzewski, *Źródła prawa konstytucyjnego*, [w:] *Polskie prawo konstytucyjne*, red. W. Skrzydło, Lublin 2005, s. 35; M. Granat, *Prawo konstytucyjne w pytaniach i odpowiedziach*, Warszawa 2012, s. 54; R.P. Krawczyk, *Pojęcie konstytucji i jej rodzaje*, [w:] *Polskie prawo konstytucyjne*, red. D. Górecki, Warszawa 2008, s. 32–33; W. Skrzydło, *Ustrój polityczny RP w świetle Konstytucji z 1997 r.*, Warszawa 2008, s. 33; A. Szmyt, *Zmiana Konstytucji RP (art. 228, 235)*, [w:] *Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej. Komentarz encyklopedyczny*, red. W. Skrzydło, S. Grabowska, R. Grabowski, Warszawa 2009, s. 750.

⁸ Grupa została stworzona z uwzględnieniem kryterium położenia geograficznego oraz przynależ- ności do Unii Europejskiej.

⁹ Ustawa Zasadnicza Państwa Miasto Watykan z dnia 26 listopada 2000 r., [w:] *Ustawa zasadnicza Pań- stwa Miasto Watykan oraz inne akty ustrojowe*, wstęp, wybór i przekł. F. Longchamps de Berier i M. Zubik,

tykuł 1 stanowi, że dysponuje on władzą ustawodawczą, wykonawczą i sądową. Oznacza to dyskrejonalny sposób tworzenia, zmieniania oraz znoszenia wszystkich aktów prawnych, niezależnie od ich pozycji w hierarchii źródeł prawa. Nieograniczona władza przysługuje monarsze, co oznacza całkowitą elastyczność wszelkich aktów prawnych, w tym także ustawy zasadniczej.

Materialnoprawny charakter konstytucji brytyjskiej sprawia, że może być ona w tym zestawieniu zostać sklasyfikowana wyłącznie jako elastyczna¹⁰. Brak konstytucji, w znaczeniu aktu petryfikującego ustrój polityczny, sprawia, że nie ma potrzeby ustanawiania zasad jego zmiany. Analizując rolę aktu parlamentu w Wielkiej Brytanii, należy zwrócić uwagę na onnipotencję parlamentu niezwiązanego – co do zasady – ani treścią innych aktów, ani też ich formą¹¹. Decydujące dla zmiany aktu ustrojowego jest istnienie woli politycznej, choć praktyka brytyjska nie przesądza, że zmiany ustrojowe muszą nastąpić poprzez jej wyrażenie w parlamencie. Droga ustawowa wydaje się jednak najbardziej oczywistym sposobem zmian ustroju brytyjskiego, praktykowanym w ograniczonej formule od kilkunastu lat¹².

2. Konstytucje zmieniane w trybie kwalifikowanym

Konstytucje zmieniane w trybie kwalifikowanym (określone przez J. B. Bryce'a jako sztywne) funkcjonują w 26 współczesnych państwach europejskich. Wśród nich można wskazać mniejsze podgrupy, których procedury cechują specyficzne rozwiązania.

1. Warte wyodrębnienia są przykładowo państwa, których konstytucja ustanawia – w ramach trybu kwalifikowanego – wymóg uchwalenia zmiany przez parlament dwu kolejnych kadencji. Choć jest to rozwiązanie wywodzące się z modelu skandynawskiego, obecnie jest stosowane w 7 państwach, położonych w różnych częściach Europy.

Z analizy Tytułu VIII wynika, że każda zmiana Konstytucji Belgii jest realizowana z zastosowaniem rygorystycznych kryteriów ilościowych. Artykuł 195 wprowadza ponadto wymóg uchwalenia zmian przez parlamenty dwu kolejnych kadencji¹³.

Warszawa 2008, s. 35.

¹⁰ *Podstawowe akty ustrojowe Zjednoczonego Królestwa Wielkiej Brytanii i Irlandii Północnej*, przekł. S. Kubaś, wstęp P. Sarnecki, Warszawa 2010.

¹¹ Tamże, s. 18.

¹² E. Popławska, *Zasady zmiany konstytucji Zjednoczonego Królestwa Wielkiej Brytanii i Irlandii Północnej*, [w:] *Zasady zmiany konstytucji w państwach europejskich*, red. R. Grabowski, S. Grabowska, Warszawa 2008, s. 383–384.

¹³ Konstytucja Królestwa Belgii z dnia 7 lutego 1831 r., przekł. W. Skrzydło, [w:] *Konstytucje państw Unii Europejskiej*, red. W. Staśkiewicz, Warszawa 2011, s. 111.

Sztywność konstytucji duńskiej wynika z przepisów części X, wprowadzających wymóg uchwalenia nowelizacji w identycznym brzmieniu przez dwa kolejne parlamenty, a ponadto jej zatwierdzenie w obligatoryjnym referendum¹⁴.

Tryb zmiany Konstytucji Finlandii dotyczy możliwości „uchwalenia, uzupełnienia lub uchylecia Konstytucji, albo uchwalenia ograniczonego odstępstwa od postanowień Konstytucji”¹⁵. Wymaga to uchwały parlamentu dwu kolejnych kadencji, przy zachowaniu szczególnych wymogów ilościowych. Dopuszczalne jest odstępstwo od tej reguły (tryb pilny), ale wymaga to poparcia 5/6 głosujących.

Problematyce zmiany Konstytucji Holandii został poświęcony wyodrębniony tytuł VIII. Usztywnienia konstytucji dokonano wskutek wprowadzenia wymogu uchwalenia zmiany przez dwie kolejne kadencje parlamentu¹⁶.

Dokonywanie poprawek i uzupełnień Konstytucji Islandii zostało utrudnione, a konstytucja usztywniona, bez modyfikowania wymogów ilościowych. Artykuł 79 umożliwia zmiany jedynie w razie uchwalenia jednobrzmiących zmian przez parlament dwu kolejnych kadencji oraz zatwierdzenia przez prezydenta¹⁷. Zmiana wybranych przepisów konstytucji, a także przełamanie weta prezydenta, sprzeciwiającego się zmianie konstytucji, wymaga przeprowadzenia obligatoryjnego referendum¹⁸.

Zmiana Konstytucji Norwegii jest możliwa pod warunkiem spełnienia szczególnych wymogów co do terminów złożenia projektu, terminów jego uchwalenia w parlamencie kolejnej kadencji (art. 112) oraz uzyskania poparcia 2/3 głosów członków parlamentu (art. 93)¹⁹. W konstytucji norweskiej funkcjonuje jednak dość enigmatyczny zakaz zmieniania „ducha tego aktu” (art. 112).

Wśród szwedzkich regulacji konstytucyjnych znalazły się przepisy wprowadzające wymóg uchwalenia aktu konstytucyjnego (o bliżej niesprecyzowanej treści) przez parlament dwu kolejnych kadencji (Akt o formie Rządu, § 14)²⁰. Dodatkowe usztywnienie wynika z konieczności dotrzymania szczególnych wymogów co do terminów wystąpienia z inicjatywą w takiej sprawie (§ 14 i 15).

2. Interesującym rozwiązaniem jest ustanowienie – obok kwalifikowanego trybu zmiany konstytucji – swoistej procedury rezerwowej, umożliwiającej uchwa-

¹⁴ Konstytucja Królestwa Danii z dnia 5 czerwca 1953 r., przekł. M. Grzybowski, [w:] *Konstytucje państw Unii...*, s. 224.

¹⁵ Konstytucja Republiki Finlandii z dnia 11 czerwca 1999 r., przekł. J. Osiński, [w:] *Konstytucje państw Unii...*, s. 262.

¹⁶ Konstytucja Królestwa Niderlandów z dnia 28 marca 1814 r., przekł. A. Głowacki, B. Szepietowska, [w:] *Konstytucje państw Unii...*, s. 389.

¹⁷ Konstytucja Republiki Islandii z 1944 r., przekł. i wstęp J. Osiński, Warszawa 2009, s. 53.

¹⁸ Szerzej R. Grabowski, *Partycypacja obywateli w procesie zmiany konstytucji – przegląd rozwiązań europejskich*, „Przegląd Prawa Konstytucyjnego”, R. I, nr 1, s. 60–62.

¹⁹ Konstytucja Królestwa Norwegii z dnia 17 maja 1814 r., wstęp i przekł. J. Osiński, Warszawa 1996, s. 53 i 49.

²⁰ Akt o formie Rządu z dnia 28 lutego 1974 r. w brzmieniu tekstu jednolitego z 2011 r., przekł. K. Dembiński, M. Grzybowski, [w:] *Konstytucje państw Unii...*, s. 767.

lenie zmiany konstytucji, pomimo niespełnienia rygorystycznych wymogów ilościowych. Tego rodzaju specyfika cechuje 2 współczesne państwa europejskie.

Ustawa zasadnicza Księstwa Lichtenstein może zostać zmieniona w trybie określonym w art. 112, wymagającym od uczestniczących w posiedzeniu członków parlamentu jednomyślności podczas głosowania, bądź poparcia 3/4 podczas głosowania na dwu kolejnych posiedzeniach. Odrębne regulacje (art. 113) dotyczą zastąpienia obowiązującej konstytucji nową – taka możliwość istnieje tylko w wypadku inicjatywy zniesienia monarchii²¹.

Pewna niekonsekwencja cechuje także stosunkowo rygorystyczne przepisy rozdziału IX Konstytucji Bułgarii, ustanawiające procedurę nowelizacji konstytucji oraz procedurę rezerwową, mającą zastosowanie w razie nieuzyskania wymaganej większości (art. 155)²². Odrębna procedura służy uchwaleniu nowej konstytucji.

3. Charakterystyczne dla współczesnych państw europejskich jest wykorzystywanie instytucji demokracji bezpośredniej. O ile jednak referendum *a posteriori* w wariantcie fakultatywnym jest rozwiązaniem stosunkowo popularnym, rzadko spotyka się referendum obligatoryjne²³. Wśród państw, których konstytucje zmieniane są w trybie kwalifikowanym, 7 (w tym omówiona w odrębnej podgrupie Irlandia) wprowadziło wymóg przeprowadzenia obligatoryjnego referendum zatwierdzającego – w przypadku każdej zmiany, bądź w określonych przypadkach.

Zmiana (w tekście anglojęzycznym „rewizja”) Konstytucji Andory odbywa się w szczególnym trybie. Ogranicza on liczbę podmiotów dysponujących prawem inicjatywy (art. 105), ustanawia szczególne wymogi ilościowe oraz nakazuje przeprowadzenie referendum zatwierdzającego (art. 106)²⁴.

Zmiany tekstu Konstytucji Mołdawii są dokonywane (niezależnie od tego, czy chodzi o nowelizację czy też o rewizję) w drodze ustaw konstytucyjnych, przyjmowanych zgodnie z regulacjami tytułu VI konstytucji. W stosunku do trybu ustawodawczego, tryb zmiany konstytucji charakteryzuje modyfikacja katalogu podmiotów inicjatywnych, usztywnienie w zakresie liczby czytań, a także podwyższenie wymogów ilościowych. W przypadku rewizji konstytucja wymaga zatwierdzenia zmian w referendum²⁵.

²¹ Konstytucja Księstwa Lichtensteinu z dnia 5 października 1921 r., [w:] K. Koźbial, W. Stankowski, *Konstytucja Księstwa Lichtensteinu. Naród – państwo – polityka*, Kraków 2009, s. 101–103.

²² Konstytucja Republiki Bułgarii z dnia 12 lipca 1991 r., przekł. H. Karpińska, wstęp J. Karp, Warszawa 2012, s. 109.

²³ R. Grabowski, *Partycypacja obywateli...*, s. 60 i n.

²⁴ Konstytucji Księstwa Andory zaaprobowana w referendum dnia 14 marca 1993 r. dostępna na stronie: www.andorramania.com/constit_gb.htm (stan na dzień 2012-12-15).

²⁵ A. Rost, *Zasady zmiany Konstytucji Republiki Mołdawy*, [w:] *Zasady zmiany konstytucji...*, s. 228–231. Konstytucja Republiki Mołdawii z dnia 29 lipca 1994 r., zmieniona i uzupełniona dnia 2 lipca 2000 r. dostępna na stronie: <http://legislationline.org/documents/action/popud/id/16261/previev> (stan na dzień 2012.12.15).

Zmiana konstytucji rumuńskiej jest utrudniona w związku z ustanowieniem rygorystycznych wymogów ilościowych, zarówno w zakresie katalogu podmiotów inicjatywnych (art. 150), jak i wymaganych większości (art. 151). Ponadto art. 151 ust. 3 wymaga zatwierdzenia zmian w referendum²⁶. Odrębną kwestią jest art. 148 wprowadzający normy niezmiennialne.

Specyficzny model włoskiej dwuizbowości znajduje odzwierciedlenie w procedurze zmiany konstytucji. Odmienności proceduralne – dotyczące kryteriów ilościowych oraz czasowych – pozwalają, w przypadku nowelizacji konstytucji włoskiej, na równy udział izb parlamentu w tym procesie, choć przyczyniają się także do wzrostu jej usztywnienia²⁷. W przypadku zmian mających charakter przełamania konstytucji, art. 132 ust. 1 ustanawia wymóg ich zatwierdzenia w referendum²⁸.

Wśród konstytucji zmienianych w trybie kwalifikowanym, obligatoryjne referendum zatwierdzające jest przeprowadzane także w Danii oraz Islandii, omówionych w ramach grupy państw, w których zmiany konstytucji musi uchwalić parlament dwu kolejnych kadencji.

Ewenement stanowi w tym kontekście Ustawa Zasadnicza Węgier, zakazująca przeprowadzania referendum konstytucyjnego (art. 8 ust. 3 lit. a)²⁹. Może ona zostać zastąpiona nową lub zmieniona, pod warunkiem spełnienia szczególnych wymogów ilościowych, określonych w artykule oznaczonym literą „S”. Pozostałe odmienności proceduralne dotyczą prawa inicjatywy w sprawie zmiany konstytucji, sposobu zatwierdzania oraz zasad promulgacji.

Nietypowy sposób wykorzystania instytucji referendum cechuje Konstytucję Luksemburga. Artykuły 114 i 115 różnicują tryb ustawodawczy i tryb zmiany konstytucji, wprowadzając wymóg dwukrotnego uchwalenia większością 2/3 głosów wszystkich członków parlamentu w tym samym brzmieniu w odstępie minimum 3 miesięcy. Procedura alternatywna to zastąpienie drugiego głosowania przez głosowanie w referendum³⁰.

4. Interesującym rozwiązaniem jest wyłączenie głowy państwa z etapu zatwierdzania i ogłaszania zmiany konstytucji, bądź ograniczenie jej kompetencji w tym etapie procedury przez wyłącznie możliwości skorzystania z prawa weta.

Konstytucja albańska reguluje problematykę zmiany konstytucji w odrębnej sekcji, a przepisy art. 177 wprowadzają wiele odmienności proceduralnych towa-

²⁶ Konstytucja Rumunii z dnia 21 listopada 1991 r., przekł. A. Cosma, [w:] *Konstytucje państw Unii...*, s. 691.

²⁷ Konstytucja Republiki Włoskiej z dnia 27 grudnia 1947 r., przekł. Z. Witkowski, [w:] *Konstytucje państw Unii...*, s. 866.

²⁸ Szerzej: R. Grabowski, *Partycypacja obywateli...*, s. 62.

²⁹ Ustawa Zasadnicza Republiki Węgier z dnia 25 kwietnia 2011 r., przekł. J. Snopek, [w:] *Konstytucje państw Unii...*, s. 822.

³⁰ Konstytucja Wielkiego Księstwa Luksemburga z dnia 17 października 1868 r., przekł. A. Wojtyczek-Bonnand, K. Wojtyczek, [w:] *Konstytucje państw Unii...*, s. 469–470.

rzyszających nowelizacji, jak np.: wyraźne pozbawienie prezydenta prawa weta, zwiększenie wymogów ilościowych czy ograniczenie prawa inicjatywy³¹.

Konstytucja Słowenii wymaga do przeprowadzenia zmiany konstytucji uzyskania poparcia 2/3 członków parlamentu. Ponadto referendum w sprawie zmiany konstytucji – pomimo iż ma charakter fakultatywny – usztywnia konstytucję słoweńską, gdyż ustanawia wymóg frekwencji większości uprawnionych oraz uzyskania poparcia większości głosujących³². Konstytucja na mocy art. 171 wyłącza prezydenta z procedury zatwierdzania i ogłaszania zmian.

5. Niektóre rozwiązania szczegółowe, funkcjonujące w ramach procedury zmiany konstytucji w trybie kwalifikowanym, są tak nietypowe, że można je określić jako endemiczne.

Zmiana konstytucji Bośni i Hercegowiny odbywa się w trybie odmiennym od ustawodawczego. Rozbieżności dotyczą nie tylko modyfikacji katalogu podmiotów inicjatywnych oraz wymogów ilościowych podczas głosowania. Podstawowa różnica polega na odstąpieniu od konstytucyjnej zasady dwuizbowości i powierzenie decyzji wyłącznie Izbie Reprezentantów³³.

Całkowita lub częściowa rewizja (tak w oryginale) Konstytucji Księstwa Monako – uregulowana w rozdziale XI konstytucji – wymaga współdziałania księcia oraz parlamentu (art. 93), a także uzyskania dla zmian poparcia 2/3 z ogólnej liczby członków parlamentu. Kluczowe wydają się jednak specyficzne rozwiązania proceduralne, różnicujące postępowanie w zależności od tego, który z uprawnionych organów (książę lub parlament) zainicjował prace nad zmianą konstytucji³⁴.

6. Typową techniką zmiany konstytucji jest w Europie nowelizacja, wyjątek od tej reguły stanowią państwa, które dokonują zmian poprzez uchwalanie poprawek do konstytucji.

Odmienności pomiędzy trybem ustawodawczym a trybem zmiany Konstytucji Irlandii mają zarówno charakter ilościowy, jak i techniczny. Irlandia jest jednym z nielicznych państw dokonujących nowelizacji konstytucji w formie poprawek do konstytucji zatwierdzanych w referendum, co samo w sobie wymusza odmienności proceduralne³⁵.

³¹ Konstytucja Republiki Albanii uchwalona w dniu 21 października 1998 r., przekł. D. Horodyska, E. Lloha, wstęp W. Milanowski, Warszawa 2001, s. 88.

³² Konstytucja Republiki Słowenii z dnia 23 grudnia 1991 r., przekł. P. Winczorek, [w:] *Konstytucje państw Unii...*, s. 747.

³³ P. Osóbka, *System konstytucyjny Bośni i Hercegowiny*, Warszawa 2011, s. 15 i 50. Konstytucja Bośni i Hercegowiny z dnia 30 marca 1994 r. dostępna na stronie: http://www.ccbh.ba/public/down/USTAV_BOSNE_I_HERCEGOVINE_engl.pdf (stan na dzień 2012.12.15).

³⁴ K. Kubuj, *Zasady zmiany konstytucji Księstwa Monako*, [w:] *Zasady zmiany konstytucji...*, s. 235–238. Konstytucja Księstwa Monako z dnia 17 grudnia 1962 r. dostępna na stronie: <http://monaco-consulate.com/wp-content/uploads/2009/06/Constitution.pdf> (stan na dzień 2012–12–15).

³⁵ Konstytucja Republiki Irlandii z 1937 r., przekł. S. Grabowska, [w:] *Konstytucje państw Unii...*, s. 416.

Dokonywanie zmian i uzupełnień Konstytucji Macedonii odbywa się przez dodawanie poprawek. Artykuł 131 konstytucji wprowadza szczególne wymogi ilościowe, które muszą zostać spełnione nie tylko podczas ostatniego czytania, ale także podczas wcześniejszych etapów parlamentarnych prac nad nowelizacją³⁶.

7. Wiele konstytucji współczesnych państw europejskich ustanawia normy niezmienniane. Wśród państw, których konstytucje zmieniane są w trybie kwalifikowanym, można wskazać trzy wyszczególnione poniżej przypadki, a także omówione w innych podgrupach Norwegię oraz Rumunię. Taka postawa ustrojodawcy znacznie komplikuje zakwalifikowanie konstytucji, z uwagi na wyjątkowo wysoki stopień jej usztywnienia.

Tryb zmiany Konstytucji Grecji wyraźnie odbiega od procedury ustawodawczej. Szczegółowe wymogi reguluje dział B konstytucji, ustanawiający normy niezmienniane, szczególne wymogi ilościowe oraz terminowe³⁷.

Ustawa Zasadnicza Niemiec została precyzyjnie zaprojektowana jako konstytucja sztywna. W rezultacie – zgodnie z art. 79 ust. 1 – zmiana konstytucji wymaga odpowiedniej formy (ustawa zmieniająca konstytucję lub ustawa uzupełniająca konstytucję) oraz zachowania specjalnych wymogów ilościowych (art. 79 ust. 2). Ponadto została wyłączona możliwość zmiany wybranych zasad naczelnych, a także modyfikacja wybranych norm, wskazanych w art. 79 ust. 3³⁸.

Sztywność Konstytucji Portugalii wynika z ustanowienia szczególnych wymogów czasowych (art. 284), szczególnych wymogów ilościowych (art. 286) oraz wskazanie treści niepodlegających zmianom (art. 288)³⁹.

8. Tylko nieliczne państwa nie zostały uwzględnione w powyższych podgrupach, nie wprowadziły bowiem – poza ustanowieniem kwalifikowanego trybu zmiany konstytucji – rozwiązań nietypowych.

Zasady zmiany Konstytucji Chorwacji zostały uregulowane w rozdziale VIII, który wprowadził szczególne wymogi ilościowe w pracach nad projektem w parlamencie (podjęcie prac, głosowanie nad projektem, głosowanie nad zmianą). Przepisy art. 86 zobowiązują ponadto parlament do przeprowadzenia referendum zatwierdzającego, jeżeli z wnioskiem w tej sprawie wystąpi 10% uprawnionych do głosowania⁴⁰.

Zmiana Konstytucji Czarnogóry jest przedmiotem regulacji części VII. Artykuł 155 dokonuje modyfikacji katalogu podmiotów inicjatywnych, a także wprowadza wymóg uzyskania dla inicjatywy poparcia 2/3 ogólnej liczby członków parla-

³⁶ Konstytucja Republiki Macedonii, przekł. T. Wójcik, wstęp J. Jackowicz, Warszawa 1999, s. 53.

³⁷ Konstytucja Grecji z dnia 9 czerwca 1975 r., przekł. G. Ulicki, W. Ulicki, B. Zdaniuk, N. Ciesielczyk, [w:] *Konstytucje państw Unii...*, s. 337.

³⁸ Ustawa Zasadnicza Republiki Federalnej Niemiec z dnia 23 maja 1949 r., przekł. B. Banaszak, A. Malicka, [w:] *Konstytucje państw Unii...*, s. 538.

³⁹ Konstytucja Republiki Portugalskiej z dnia 2 kwietnia 1976 r., przekł. A. Wojtyczek-Bonnand, [w:] *Konstytucje państw Unii...*, s. 662.

⁴⁰ Konstytucja Republiki Chorwacji z dnia 22 grudnia 1990 r., przekł. T.M. Wójcik, wstęp A. Garlicka, L. Garlicki, Warszawa 2007, s. 59–60 i 39.

mentu. Takie same wymogi ilościowe obowiązują w przypadku prac z projektem (drugie czytanie) oraz uchwalenia ustawy o zmianie konstytucji (art. 156)⁴¹.

3. Konstytucje zmieniane w zmodyfikowanym trybie ustawodawczym

Niski stopień złożoności skali J.B. Bryce'a nie pozwolił na sklasyfikowanie konstytucji, które nie są zmieniane w trybie ustawodawczym, ale nie wprowadzają także odmiennego trybu kwalifikowanego. Zastosowanie kryterium używania dla zmiany konstytucji zmodyfikowanego trybu ustawodawczego pozwala wyodrębnić nową grupę. Z. Czeszejko-Sochacki, analizując postanowienia zaliczanej do tej grupy Konstytucji Szwajcarii, określił ją jako „względnie giętką (pólsztyną)”⁴².

Zasady zmiany austriackich aktów prawa rangi ustawowej i konstytucyjnej charakteryzuje wysoki stopień komplikacji.⁴³ Mimo to tryb zmiany Konstytucji Republiki Austrii jest zbliżony do trybu stanowienia ustaw z zastrzeżeniem, że system ten wyraźnie rozróżnia nowelizację konstytucji od jej rewizji⁴⁴. Odmienności pomiędzy trybem ustawodawczym a trybem nowelizacji konstytucji są nieliczne i dotyczą możliwości przeprowadzenia fakultatywnego referendum konstytucyjnego oraz poszerzenia uprawnień Rady Federalnej poprzez podniesienie wymogów ilościowych, o ile projekt nowelizacji dotyczy uprawnień ustawodawczych krajów federalnych⁴⁵. Z kolei różnica pomiędzy zmianą konstytucji, a jej rewizją sprowadza się – gdy chodzi o procedurę – do wymogu poddania rewizji obligatoryjnemu referendum⁴⁶.

Konstytucja Republiki Cypryjskiej zakłada możliwość zmiany postanowień na zasadach typowych dla postępowania ustawodawczego, włączając w to możliwość badania konstytucyjności zmian oraz przysługujące prezydentowi prawo weta. Specyfika ustroju państwa powoduje, iż konstytucja wprowadza wymóg uzyskania dla nowelizacji poparcia 2/3 deputowanych reprezentujących wspólnotę cypryjską oraz 2/3 deputowanych reprezentujących wspólnotę turecką. Artykuł 182 zakazuje ponadto modyfikowania podstawowych zasad ustrojowych, wskazanych w Aneksie III⁴⁷.

⁴¹ Konstytucja Republiki Czarnogóry z dnia 22 października 2007 r. dostępna na stronie: <http://www.Ustavnisudcg.co.me/Engelsa/PDF/The%20Constitution%20of%20Montenegro.pdf> (stan na dzień 2012-12-15).

⁴² Z. Czeszejko-Sochacki, *System konstytucyjny Szwajcarii*, Warszawa 2002, s. 79.

⁴³ „Konstytucja i regulaminy izb parlamentarnych znają aż 8 rozmaitych wersji procesu ustawodawczego w zależności od rozmaitych, regulowanych materii oraz od tego, czy uchwalana jest ustawa zwykła, czy konstytucyjna.” P. Sarnecki, *System konstytucyjny Austrii*, Warszawa 1999, s. 68.

⁴⁴ B. Naleziński, *Zasady zmiany Konstytucji Republiki Austrii*, [w:] *Zasady zmiany...*, s. 37.

⁴⁵ P. Sarnecki, *Parlament Federalny Republiki Austrii*, Warszawa 1996, s. 30–33.

⁴⁶ W tym kontekście nieco zbyt daleko idące wydaje się stwierdzenie S. Pawłowskiego, twierdzącego, że „Federalna Ustawa Konstytucyjna przewiduje dwie procedury zmiany konstytucji: zwykłą procedurę zmiany konstytucji oraz rewizję konstytucji”. S. Pawłowski, *Zmiany Konstytucji Austrii jako wyraz jej europeizacji*, [w:] *Europeizacja konstytucji państw...*, s. 40.

⁴⁷ Szerzej: M. Florczak-Wątor, P. Mikuli, *Systemy konstytucyjne Cypru i Malty*, Warszawa 2009, s. 41–42;

Konstytucja Republiki Czeskiej nie wyodrębnia procedury zmiany konstytucji, ale w art. 9 ust. 1⁴⁸ zostało zaznaczone, że zmiana konstytucji może być dokonywana tylko ustawą konstytucyjną. Dla jej uchwalenia wymagana jest większość 3/5 ogólnej liczby posłów oraz 3/5 senatorów obecnych na posiedzeniu (art. 39 ust. 4), a Prezydent Republiki nie może korzystać z prawa weta (art. 50 ust. 1)⁴⁹.

Elastyczność Konstytucji Malty – zmienianej, co do zasady, w trybie ustawowym – została silnie ograniczona przez wielokrotnie nowelizowany art. 66⁵⁰. Wprowadza on odmienny – gdy chodzi o wymagane poparcie członków parlamentu – tryb zmiany wybranych postanowień, których katalog obejmuje 53 artykuły konstytucji oraz wybrane ustępy kolejnych 6, na ogólną liczbę 124 artykułów.

Przepisy konstytucyjne San Marino zostały rozproszone w wielu aktach prawnych. Rewizja przepisów Deklaracji praw obywateli i zasad fundamentalnych Republiki San Marino z 1974 r. (regulowana w art. 17) różni się od zmiany ustawy tym, że wymagane poparcie wynosi 2/3 członków Wielkiej Rady Generalnej. Odmienność trybu zmiany ustaw konstytucyjnych także sprowadza się do wymogów ilościowych – wymagane poparcie wynosi 2/3 głosów ogólnej liczby deputowanych, a w razie uzyskania poparcia jedynie większości bezwzględnej przeprowadza się referendum (art. 3 bis Deklaracji). Ponadto do ustaw konstytucyjnych nie ma zastosowania referendum uchylające⁵¹.

Konstytucja Słowacji jest – co do zasady – zmieniana w trybie ustawodawczym, niezależnie od tego, czy chodzi o uchwalenie nowej konstytucji, czy też nowelizację obowiązującej. Artykuł 84 ust. 4 wprowadza jednak wymóg uzyskania w parlamencie poparcia na poziomie minimum 3/5 wszystkich posłów⁵². Ponadto w przypadku zmiany konstytucji prezydent nie ma możliwości zastosowania weta zawieszającego⁵³.

Regulacje szwajcarskie są niejednoznaczne. Artykuł 192 ust. 2 Konstytucji Szwajcarii stanowi wprawdzie, że zmiana konstytucji odbywa się „na drodze ustawodawczej”, ale art. 195 wprowadza wymóg przeprowadzenia w przypadku nowelizacji konstytucji obligatoryjnego referendum, w którym zmiany mu-

---

P. Mikuli, *Parlament Republiki Cypryjskiej*, Warszawa 2006, s. 19-20; M. Florczak-Wątor, *Zasady zmiany Konstytucji Republiki Cypryjskiej*, [w:] *Zasady zmiany...*, s. 85–87.

⁴⁸ Konstytucja Republiki Czeskiej z dnia 16 grudnia 1992 r., przekł. M. Kruk-Jarosz, [w:] *Konstytucje państw Unii...*, s. 193.

⁴⁹ K. Skotnicki, *System konstytucyjny Czech*, Warszawa 2000, s. 50–51.

⁵⁰ Konstytucja Malty z dnia 21 września 1964 r., przekł. J. Winczorek, [w:] *Konstytucje państw Unii...*, s. 496.

⁵¹ W. Orłowski, *Zasady zmiany Konstytucji Republiki San Marino*, [w:] *Zasady zmiany konstytucji...*, s. 300-302. Konstytucja Republiki San Marino z dnia 8 lipca 1974 r. ze zmianami wprowadzonymi dnia 19 września 2000 r. oraz 26 lutego 2002 r. dostępna na stronie: <http://unpan1.un.org/intradoc/groups/public/documents/un-dpadm/unpan040713.pdf> (stan na dzień 2012-12-15).

⁵² Konstytucja Republiki Słowackiej z dnia 1 września 1992 r., przekł. K. Skotnicki, [w:] *Konstytucje państw Unii...*, s. 707–708.

⁵³ K. Skotnicki, *Zasady zmiany Konstytucji Republiki Słowackiej*, [w:] *Zasady zmiany...*, s. 315–316.

szą uzyskać poparcie zarówno obywateli, jak też kantonów (tzw. referendum podwójne). W przypadku trybu ustawodawczego, tego rodzaju referendum jest stosowane jedynie w przypadkach szczególnych, wskazanych w art. 140⁵⁴.

4. Konstytucje wprowadzające tryb szczególny zmiany wybranych postanowień

Do kategorii konstytucji elastycznych lub sztywnych nie da się zaliczyć tych, których zmiana może dojść do skutku przy zastosowaniu jednego z wielu trybów. W takim przypadku mamy do czynienia z dwiema możliwościami: 1) konstytucjami, które poza trybem kwalifikowanym zmiany wybranych postanowień, ustanawiają tryb zmiany odmienny od ustawodawczego; 2) konstytucjami, które – poza ustanowieniem kwalifikowanego trybu zmiany postanowień – wprowadzają szczególny kwalifikowany tryb zmiany wybranych postanowień. Różnica ta jest na tyle istotna, że niezbędne staje się wyodrębnienie kolejnej grupy.

Konstytucja Białorusi wyraźnie różnicuje zasady zmiany oraz uzupełniania konstytucji w stosunku do trybu ustawodawczego już na etapie inicjatywnym. Sztywność konstytucji podnoszą szczególne wymogi co do terminów głosowania, wymaganego poparcia oraz odmienne zasady zmiany postanowień rozdziałów I, II, IV, VIII⁵⁵.

Zmiana Konstytucji Estonii jest możliwa przy zastosowaniu jednego z trzech – odmiennych od ustawowego – trybów, uregulowanych w rozdziale XV. Istnieją także odmienne zasady nowelizacji postanowień rozdziałów I oraz XV⁵⁶.

Przepisy rozdziału XVI konstytucji francuskiej pozwalają na jej zmianę poprzez uchwalenie zmian i uzyskanie dla nich poparcia w obligatoryjnym referendum, albo poprzez uchwalenie zmian przez Kongres, przy zachowaniu szczególnych wymogów ilościowych⁵⁷.

Cechy konstytucji szczególnie sztywnej można odnaleźć także w konstytucji hiszpańskiej. Został w niej wyodrębniony tytuł X „O zmianie konstytucji”, przy czym art. 166, 167 i 169 należy traktować jako tryb kwalifikowany służący reformie konstytucji, a art. 168 i 169 – jako kwalifikowany tryb szczególny⁵⁸. W pierwszym przypadku odmienności proceduralne dotyczą – w porównaniu z trybem ustawodawczym – sposobu uzgodnienia kompromisowej treści projektu przez izby parlamentu. Kwalifikowany tryb szczególny służy, co do zasady, uchwaleniu

⁵⁴ Konstytucja Federalna Konfederacji Szwajcarskiej z dnia 18 kwietnia 1999 r., przekł. i wstęp Zdzisław Czeszejko-Sochacki, Warszawa 2000, s. 100.

⁵⁵ J. Zaleśny, *System konstytucyjny Białorusi*, Warszawa 2011, s. 63–64. Konstytucja Republiki Białorusi z dnia 24 listopada 1996 r., zmieniona w referendum dnia 17 października 2004 r. dostępna na stronie: <http://www.kc.gov.by/en/main.aspx?guid=1411> (stan na dzień 2012–12–15).

⁵⁶ Konstytucja Republiki Estońskiej z dnia 28 czerwca 1992 r., przekł. A. Puu, [w:] *Konstytucje państw Unii...*, s. 246.

⁵⁷ Konstytucja Republiki Francuskiej z dnia 4 października 1958 r., przekł. W. Skrzydło, [w:] *Konstytucje państw Unii...*, s. 292.

⁵⁸ T. Mołdawa, *System konstytucyjny Hiszpanii*, Warszawa 2012, s. 108–109.

nowej konstytucji, ale ma także zastosowanie do zmian tytułu wstępnego, części tytułu II (rozdział drugi, sekcja 1) oraz tytułu II⁵⁹. Tryb ten zakłada: 1) uchwalenie rewizji większością 2/3 głosów każdej z izb, 2) rozwiązanie parlamentu i ponowne wybory, 3) ponowne rozpatrzenie projektu i uchwalenie większością 2/3 głosów każdej z izb, 4) zatwierdzenie w obligatoryjnym referendum.

Zmiana konstytucji litewskiej może zostać przeprowadzona tylko w trybie odmiennym od ustawodawczego (art. 148). Dodatkowo ustanowiono szczególnie rygorystyczną procedurę zmiany wybranych postanowień⁶⁰.

Zmiana konstytucji łotewskiej wymaga spełnienia określonych wymogów ilościowych (art. 76), ponadto dokonanie modyfikacji treści wybranych artykułów jest możliwe tylko pod warunkiem ich zatwierdzenia w obligatoryjnym referendum (art. 77)⁶¹.

Konstytucja polska może zostać znowelizowana jedynie w trybie określonym w art. 235. Wyodrębnia on nie tylko tryb nowelizacji konstytucji, ale także jego szczególną odmianę, odnoszącą się do rozdziałów I, II i XII⁶².

Konstytucja Republiki Serbii nie różnicuje procedury zmian częściowych i całkowitych. Część IX, zatytułowana „Zmiana konstytucji”, modyfikuje w porównaniu z trybem ustawodawczym: grupę podmiotów inicjatywnych, większość wymaganą dla uchwalenia zmian. W przypadku modyfikacji wybranych norm, wskazanych w art. 203, należy przeprowadzić obligatoryjne referendum zatwierdzające⁶³.

Zmiany Konstytucji Ukrainy są dokonywane w dwu trybach, odmiennych od postępowania ustawodawczego. Pierwszy z nich, służący nowelizacji przepisów wszystkich rozdziałów z wyjątkiem I, III i XIII, charakteryzuje zwiększenie wymogów ilościowych. Tryb szczególny zmiany konstytucji, służący modyfikacji przepisów wspomnianych rozdziałów, wprowadza ponadto obligatoryjne referendum i ustanawia karencję, gdy chodzi o ponowne zmiany tych samych przepisów podczas trwania kadencji parlamentu⁶⁴.

Federalna Konstytucja Rosji wyraźnie oddziela nowelizację, będącą domeną Zgromadzenia Federalnego, od zmian konstytucji, leżących w gestii Zgromadzenia Konstytucyjnego. Nowelizacja – dokonywana w zmodyfikowanym trybie stanowienia ustaw federalnych – może dotyczyć wyłącznie przepisów rozdziałów

⁵⁹ Konstytucja Hiszpanii z dnia 27 grudnia 1978 r., przekł. T. Moldawa, [w:] *Konstytucje państw Unii...*, s. 369.

⁶⁰ Konstytucja Republiki Litewskiej z 1992 r., przekł. H. Wisner, [w:] *Konstytucje państw Unii...*, s. 439.

⁶¹ Konstytucja Republiki Łotewskiej z 1992 r., przekł. L. Gołubiec, I. Jaroszkiewicz, [w:] *Konstytucje państw Unii...*, s. 466.

⁶² Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r. (Dz. U. Nr 78, poz. 483).

⁶³ J. Wojnicki, *Zasady zmiany Konstytucji Republiki Serbii*, [w:] *Zasady zmiany konstytucji...*, s. 308–310. Konstytucja Republiki Serbii z dnia 30 września 2006 r. dostępna na stronie: <http://www.ustavni.sud.rs/page/view/en-GB/235-100028/constitution> (stan na dzień 2012-12-15).

⁶⁴ Konstytucja Ukrainy z dnia 28 czerwca 1996 r., wstęp i przekł. E. Toczek, Warszawa 1999, s. 86.

od III do VIII, i jest dokonywana zgodnie z postanowieniami art. 108 konstytucji, regulującymi tryb uchwalania federalnej ustawy konstytucyjnej⁶⁵.

Wnioski

Konstytucję elastyczną winien charakteryzować – zgodnie z przytoczonymi poglądami doktryny – brak rozróżnienia pomiędzy procedurą ustawodawczą, a procedurą zmiany konstytucji. Wymóg ten spełniają dwa współczesne państwa europejskie: Zjednoczone Królestwo oraz Watykan.

Analiza regulacji konstytucyjnych państw europejskich pod kątem stwierdzenia istnienia odrębnych przepisów regulujących zmianę konstytucji prowadzi do wniosku, że zdecydowaną większość badanych aktów należy zaliczyć do sztywnych. W grupie tej – obejmującej 26 państw – znalazły się: Albania, Andora, Belgia, Bośnia i Hercegowina, Bułgaria, Chorwacja, Czarnogóra, Dania, Finlandia, Grecja, Holandia, Irlandia, Islandia, Lichtenstein, Luksemburg, Macedonia, Mołdawia, Monako, Norwegia, Portugalia, RFN, Rumunia, Słowenia, Szwecja, Węgry oraz Włochy. Należy jednak zaznaczyć, że jest to grupa wewnętrznie zróżnicowana.

Klasyfikacja Bryce'a, z uwagi na swój dychotomiczny charakter, pozwoliła sklasyfikować jedynie te współczesne państwa europejskie, których konstytucje można określić jako elastyczne (2 przypadki) lub jako sztywne (26 przypadków). Pozostałych 17 państw, których konstytucja jest zmieniana przy zastosowaniu zmodyfikowanego trybu ustawodawczego, bądź szczególnego trybu kwalifikowanego – mającego zastosowanie do wybranych norm – pozostało sklasyfikowane poza skalą.

Wymogów formułowanych w ramach dychotomii J.B. Bryce'a nie spełniają – w rezultacie uniemożliwiając zaliczenie do konstytucji sztywnych bądź konstytucji elastycznych – te z konstytucji, które na użytek zmiany konstytucji wprowadzają jedynie nieznaczne modyfikacje postępowania ustawodawczego. Tym samym nie mamy do czynienia z postępowaniem ustawodawczym, ale brak także odrębnej kwalifikowanej procedury służącej wprowadzaniu zmian konstytucji. Tego rodzaju rozwiązania wprowadziły: Austria, Cypr, Czechy, Malta, San Marino, Słowacja oraz Szwajcaria.

Poza skalą „elastyczne / sztywne” pozostają konstytucje, których zmiana wymaga zastosowaniu różnych trybów, w zależności od tego, które postanowienia mają zostać zmienione. Dochodzi w ten sposób do kolejnego, idącego dalej niż ma to miejsce w razie stosowania wyłącznie trybu kwalifikowanego, usztywnienia postanowień konstytucji. Różnica zachodząca pomiędzy konstytucjami określanymi jako „sztywne”, a zakwalifikowanymi do tej grupy, jest wyraźna. Do tej

⁶⁵ Konstytucja Federacji Rosyjskiej przyjęta w ogólnonarodowym referendum w dniu 12 grudnia 1993 r., przekł. A. Kubik, wstęp A. Bosiacki, Warszawa 2000, s. 73 i 82–83.

grupy zaliczają się: Białoruś, Estonia, Francja, Hiszpania, Litwa, Łotwa, Polska, Serbia, Ukraina oraz Federacja Rosyjska.

Powyższa analiza wykazała, że podział konstytucji na elastyczne i sztywne nie da się zastosować do sklasyfikowania wszystkich konstytucji współczesnych państw europejskich. Liczba aktów pozostających poza skalą jest duża (17 z 45), a mogłaby się zwiększyć po wyodrębnieniu państw, których konstytucje ustanowiły normy niezmienniane.

Biegunowość ocen stosowanych w tej klasyfikacji sprawia, iż określenie „klasyfikacja” wydaje się w tym przypadku zbyt wyrafinowane. Tym bardziej że podział ustaw zasadniczych na sztywne i elastyczne nie oddaje ich faktycznego, często daleko idącego, zróżnicowania.

Badania nad zróżnicowaniem trybu zmiany konstytucji oraz stworzeniem precyzyjnej klasyfikacji uwzględniającej takie kryteria wymagają przeprowadzenia obszernej analizy porównawczej. Usystematyzowanie problematyki zmiany konstytucji z wydzieleniem grup państw stosujących zbliżone rozwiązania jest niezwykle trudne nawet przy zawężeniu zakresu badań jedynie do państw europejskich. Analiza taka powinna pozwolić na modyfikację i rozbudowę popularnej, ale zbyt uproszczonej klasyfikacji konstytucji autorstwa J.B. Bryce’a.

Radosław Grabowski

DYSFUNCTIONALITY OF THE CLASSIFICATION OF CONSTITUTIONS DUE TO THE MODE OF THEIR AMENDMENT ON THE EXAMPLE OF CONTEMPORARY EUROPEAN STATES

The article is the result of research devoted to the diversity of procedures concerning the amendment of constitutions in contemporary European countries. One of the conclusions drawn from these studies is the low suitability of the division of constitutions into „flexible” and „rigid”, which is commonly applied in legal literature. The dichotomous nature of the classification causes that a series of constitutions is not classified on its ground. In addition, the scale based on the analysis of the modes of constitutional amendments, which was used in the late nineteenth century, does not correspond to the degree of the differentiation of the contemporary constitutions. Instead of the two modes distinguished by J. B. Bryce, the Author proposes to distinguish: 1) constitutions amended in a legislation procedure, 2) constitutions amended in a qualified procedure, 3) constitutions amended in a modified legislative procedure, 4) constitutions that provide a special mode of amending selected provisions. In addition, the Author introduces a further diversification, often wide-ranging, which allows for the isolation of subgroups and even further groups. All the above mentioned point out to the need for a new progressive classification, which would indicate the nuances of the analyzed field of constitutional law.